

Department of Sociology

On-Line Papers – Copyright

This online paper may be cited or briefly quoted in line with the usual academic conventions. You may also download them for your own personal use. This paper must not be published elsewhere (e.g. to mailing lists, bulletin boards etc.) without the author's explicit permission.

Please note that if you copy this paper you must:

- include this copyright note
- not use the paper for commercial purposes or gain in any way
- you should observe the conventions of academic citation in a version of the following form:
Bülent Diken and Carsten Bagge Laustsen, 'Massen',
published by the Department of Sociology, Lancaster University, Lancaster LA1 4YL, UK
at <http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/papers/Diken-Laustsen-Massen.pdf>

Publication Details

This web page was last revised on 13th November, 2003; the paper was previously published at <http://comp.lancs.ac.uk/sociology/soc083bd.html>.

Department of Sociology, Lancaster University, Lancaster LA1 4YL

'Massen'

Bülent Diken and Carsten Bagge Laustsen

October 2001

Masserne har altid været en del af det sociale. Masserne er med. Hele tiden! Festmasser, flugtmasser, krigsmasser, fanklubber, hooligans, flygtningemasser, stammer! Dog opfattes massen stadigvæk som en endnu ikke-organiseret, rudimentær social tilstand: Det organiserede: samfundet, versus dets andet, det uorganiserede: massen.

Rhizomet og træet

Men massen er "ikke mindre organiseret end et imperium". Det darwinske scenario – fra klanen til imperiet, fra massen til klassen – holder ikke.[i] Massens eksterioritet i forhold til det stratificerede og segmenterede samfund vedrører ikke en større eller mindre grad af organiserin-g, men derimod forskellige måder at organisere sig og operere på. Massen adskiller sig kvalitativt og ikke kvantitativt fra samfundet. Massen handler og bevæger sig. Den kan opstå, trække sig sammen, fokusere, udvide sig eller forsvinde. Som enhver anden form for socialitet udgør den mere end en sum af dens elementer, partikler eller individer. I den forstand er massen organiseret. I massen kan man med de andre blive én krop, én organisme.[ii] Men selv om massen er organiseret, er den organiseret anderledes end "samfundet". Massen handler og bevæger sig på en anden måde – hvilket også er grunden til, at den set fra segmenternes synsvinkel kan virke "uorganiseret".

Samfundsvidenskaberne har længe talt om både samfundets og fællesskabets endeligt. Lad os her kvalificere: I senkapitalismen er samfundet eksploderet i det globale, mens

fællesskabet er imploderet i det individuelle. Det samfund og de fællesskaber, vi kendte, er eroderet. Civilsamfundets agora synes udtømt; magten er flydt ud i globale netværk; de ressourcerige er flygtet til forstaden; uformelle sociale netværk fordufter som følge af stigende mobilitet; kulturelle oplevelser, livsstile og fællesskaber kommerialiseres i theme-parks og shopping centre.[iii]

Det er i denne sammenhæng, Michel Maffesoli hævder, at de klassiske fortællinger om det sociale er ved at dø ud. Det postmoderne er stammernes tid. Moderniteten var karakteriseret ved et "principium individuationis": ved en direkte kobling mellem det politiske og det sociale på den ene side og individet på den anden.[iv] I det postmoderne kan man, som nævnt, tale om individets endeligt såvel som samfundets henvisnen. En interessant kontrast til tesen om stigende individualisering (eller stigende narcissisme). I Maffesoli's scenario vender individet sig ikke mod selvet efter samfundets endeligt. Tværtimod: individet og samfundet opstod samtidigt, og forsvinder samtidigt. De var to versioner af det samme moderne subjekt. Det, der følger, er neostammerne: masserne. I stammernes tid finder vi i stedet for en hensvælgende ideologier, en dyrkelse af livsstile og subkulturer: livspolitik.[v] I stedet for identifikation med "samfundet" - f.eks. med en universalistisk velfærdsstat - finder man en tilknytning til det lokale og det partikulære.

Der er dog forskel på de tidligere og de nye masser. De nutidige – "neo-tribes" – adskiller sig ikke kun fra de tidligere ved deres lidne størrelse. De er af en anden slags. Først og fremmest er de masser, som man selv vælger. Man er ikke født ind i dem eller udvalgt til dem. De skabes ikke længere udelukkende omkring opfyldelsen af naturlige behov og funktioner - de er hverken skæbne eller natur. Der er noget "kunstigt" over dem - de har snarere med æstetik og stil at gøre end med behov og funktioner.

Fanklubber kunne fremhæves som prototypen på tidens masser. Som bekendt tilvejebringer de følelser og ophidselse snarere end at tilfredsstille biologiske eller reproduktive behov. De har ikke tvungne eller fødte medlemsskaber. Deres grænser er utydelige, og der findes så mange af dem, at man kan ikke tælle dem. Medlemmernes øvrige sociale identiteter (såsom klassebaggrund) spiller ikke en afgørende rolle i fanklubberne. I massen er alle lige, som Canetti utrætteligt gør opmærksom på.[vi] Fanklubberne er "nye" fællesskaber, hvor man har kontakt med andre på nye måder og dyrker bestemte sociale færdigheder, som stort set kun er tilgængelige og opnåelige for "insiders". Denne socialitet er organiseret omkring "stars", kultfigurer eller lignende, og aktiviteten består hovedsageligt i at identificere sig med dem, i at følge og føle med dem: "Star-gazing" kombineret med "repeat audience"-fænomenet udgør således en fanklubbernes mobile form for socialitet. En socialitet, der ofte kræver mobilitet (både i det fysiske og i det virtuelle rum), således at manges interesse kan fokuseres på ét og samme punkt. Fanklubberne er "synoptiske" snarere end "panoptiske" fænomener. I panoptikonet var det de få, der observerede de mange - i synoptikonet de mange, der observerer de få.[vii]

Hvordan bliver man en del af massen? Hvordan bliver man en del af én krop? Ikke ved at addere, men snarere ved at trække fra. Først og fremmest må massen desorganisere sig i forhold til det stratificerede: "samfundet". Massen er således en "krop uden organer", en strøm uden social *organisering*. [viii] Massen søger konstant nye anknætningspunkter. Den vil vokse, og finder derfor aldrig ro.[ix] Den kan som festmassen desorganisere sig i potlach, for herefter at finde en ny form. Krigsmassen eller jagtmassen kan opstå spontant, som Canetti fortæller os, for efter fjendens eller byttets død at opløses.[x] For det "sociale" er defineret ikke kun ved det stratificerede (klasse, køn, etnicitet mm.) men også ved det strømmende. Det sociale = samfundet + massen. For at opnå massen skal man trække samfundet fra det sociale. Massen = det sociale - samfundet. Derved er en god sociologi en, der både kan få øje på både strata og strømme-n, både samfundet og massen. For massen gælder det om at flygte fra samfundets bestemmelse-r: "om at finde et hul i væggen".[xi] Massen er en flugtlinie udadtil; en strøm, som signalerer det sociale deterritorialiserin-g. Massen er i denne forstand metabolisk og metastatis-k. Vi kan som Deleuze og Guattari sammenligne den med et rhizom.[xii] Massen versus samfunde: Rhizomet versus træet-.

Men Deleuze og Guattari insisterer på, at rhizomet og træet altid overlapper.[xiii] Man må derfor ikke dikotomisere samfundet og individet eller samfundet og massen. Begge sider er på én gang både rhizomatiske og stratificerede. Den afgørende forskel er ikke længere

forskellen imellem individet og samfundet. De består begge samtidigt af det rhizomatiske og det stratificerede. Man må derfor på den baggrund se massen som både desorganisering og organisering - som både et rhizom og et træ.

Ifølge denne logik er selv individet allerede en masse. Det må lade sine elementer indgå i en ny sammenhæng. Det at blive en del af massen kræver også, at man trækker noget fra: selvet. At blive fan er at blive noget andet. Desorganisationen følges af en organisering. Man får en identitet som fan, men selvets konturer opløses samtidig i massen. Selvet på samme tid både styrkes og svækkes.

Kærlighedsbånd

Sigmund Freud var om nogen opmærksom på eksistensen af denne paradoksale struktur. Han var interesseret i den masse, vi kalder individet. Individet var gennemkrydset af en række kræfter: af behov, drifter og begær. Det var ikke herre i eget hus. Freud delte selvet i det bevidste, det førbevidste og det ubevidste; i jeget, id'et og overjeget for hermed at vise, at subjektet altid var en sum. Selvets organiserende bevægelse, dets konstante insistere på at sige jeg, på at se sig som al erfarings centrum, blev fulgt af en lige så stærk, om ikke stærkere, disorganiserende bevægelse: dets flygtige begær. Lad os her tænke igen på træet. Selvet som stammen, der konstant forsøger at stratificere og organisere rodnettets. Begæret og driften derimod som rhizomet, hvis logik konstant afsporer subjektets identifikationsakter. Dermed essensen af psykoanalysen: Træet mod rhizomet!

Freuds massepsykologi[xiv] handler ikke først og fremmest om massen. Det er til stadighed individet, der er i centrum - selv når Freud taler om massens sjæl. For Freud udgøres massesjælens væsen af kærlighedsrelationer, eller når han vælger en mere neutral term, af følelsesbindinger. Massen holdes sammen af en kraft, "Og hvilken anden magt kunne man snarere tilskrive denne præstation end Eros, der holder alt i verden sammen?"[xv]

Freud tænkte massen som var det en familie bundet sammen af et kærlighedsbånd. Massen var for Freud stratificeret, dvs. internt differentieret. Der var faderen og resten. Faderens plads kunne så indtages af hærføreren, præsten eller måske ligefrem af Gud. Det er derfor man f.eks. refererer til "fædrelandet", når man taler om nationen. På grund af den stømmende libido underordner man sig nationen, som man underordner sig en streng fader. Man adlyder, går i krig, og ofrer sågar sit liv. Nationen opererer som en mytisk organisme, alle udgør en del af. I det ødipale drama mangler naturligvis også en moder. Vi tænker hende f.eks. som modersmålet: Det som alle har del i, og som alle er rundet af. Hvor faderen er streng og kastrerende, er moderens favn et sted at søge ly og tryghed. Nationen som en ødipal organiserer: En familie bundet sammen af et kærlighedsbånd.

Men Freuds terminologi er ikke altid lige velvalgt. Hvis alle kræfter lader sig subsummere under kategorien eros, forsvinder selve ideen med at sondre mellem noget erotisk og noget ikke-erotisk. Lad os i stedet for tale om identifikation. Massen konstitueres gennem subjektets identifikation med en fælles fader: med en leder, en fører, en præst.... En dreng identificerer sig med sin far. Han ønsker at blive som ham. En soldat identificerer sig med hærføreren. Han misunder ham hans position og styrke. En borger identificerer sig med nationen. Han ser den som sit eget kød.

Identifikation er på sin vis en form for regression, hvor man ikke længere accepterer distancen sat mellem subjekt og objekt. Man ønsker at blive som objektet. Der sker en form for introjektion af objektet i egoet. I massen kan denne identifikationsakt antage forskellige former. En oplagt mulighed er identifikation med en leder, der ophæves til at være et idealego. En anden form er melankoli, hvor subjektet sørger over tabet af et objekt, som det er følelsesmæssigt bundet til. I begge tilfælde sker der en form for idealisering af et objekt. Freud skriver:

"Vi erkender, at objektet bliver behandlet ligesom individets eget jeg, at der altså i forelskelsen flyder en større mængde narcissistisk libido over på objektet. Ved mange former for kærlighedsvalg bliver det endog tydeligt, at objektet tjener til at erstatte ens eget, ikke opnåede ego-ideal. Man elsker det på grund af de fuldkommenheder, som man har tilstræbt for sit eget jeks vedkommende, og som man nu gerne ville skaffe sig ad denne omvej til tilfredsstillelsen af sin narcissisme. (...) Jeg'et bliver stadig

mere fordringsløst og beskedent, objektet stadig mere storartet og værdifuldt. til sidst kommer det i besiddelse af al jeg'ets selvkærlighed, således at dettes selvopofrelse bliver den naturlige konsekvens. Objektet har så at sige fortæret jeg'et.”[xvi]

Objektet har således taget plads i subjektet som dettes ego-ideal. Individets organiserende bevægelse har medført en desorganisering af det selvsamme individ. Det reduceres til et subjekt for føreren eller hvem eller hvad, der indtager objektets plads. Freud slutter argumentation-en med at hævde, at massen er en mængde af individer, som har indsat ét og samme objekt på deres egoideals plads, og som konsekvens identificerer sig med hinanden gennem dette fælles objekt. Massens subjekter identificerer sig først sekundært med hinanden. Den primære identifikation er med et fælles objekt. Vi kan tale om en form for parcellering - en stratificering - af massens subjekter. Massen kan ikke, som hos Le Bon, beskrives som givet i forhold til et kollektivt ubevidste. Fjerner man objektet, disintegrerer massen. De enkelte individer i massen kan stå skulder ved skulder uden at et descideret intersubjektivt rum åbner sig.

Er dette ikke fankulturens dynamik? Konstitueres disse kulturer ikke ved, at en mængde individer idealiserer et givet objekt og sætter det i sit eget egos sted? Og er fanklubbernes socialitet ikke tillige præget af parcellering? Fans holdes sammen af et bånd, som ikke tager intersubjektivitetens form. Freud forklarede ikke som Max Weber sublimeringen af føreren ved dennes karismatiske egenskaber. Føreren er et produkt af subjekternes begærsøkonomiske investeringer. Freuds teori får hermed også større rækkevidde end Webers: Et hvilket som helst objekt kan indsættes på faderens plads. Prøv med Metallica. Enig? Prøv så med et hvilket som helst andet objekt! Freuds maskine virker upåklageligt, ikke sandt?

Så meget for individerne, men hvad med objektet? Det fordobles. Det konkrete og fysiske objekt omkranser blot et andet objekt: Det sublime objekt. Tag som et eksempel de russisk ortodokse ikoner. Den oplyste eller guldbelagte grund, der omkranser en given helgen, henviser til et subjekt i subjektet: En krop i kroppen. Det helt almindelige menneske, som skildres på ikonen, er samtidig en helgen. Enhver helgen har derfor to kroppe: En dødelig og en guddommelig. Den ordinære og dødelige krop transformeres til noget sublimt. Lidenhed bliver et symbol på hellighed. Svaghed (død) bliver et symbol på styrke (matyriets evige liv). Ernst Kantorowicz sporede dette fordoblingsprincip helt tilbage til middelalderens politiske teologi.[xvii] Det hedder sig: “Kongen er død, kongen leve”. [xviii] Disse to konger henviser til kongens to kroppe: Den jordiske og den guddommelige. Kongen er i sin egenskab af en konkret person naturligvis dødelig, hvorimod han som inkarnation af kongedømmet er udødelig. Kongen er gjort af et særligt stof: Blåt blod....

Tag Kantorowitz doxa og skift kongen ud med f.eks. Elvis. “Elvis er død, Elvis leve”. Nok døde Elvis, men hans musik lever videre. Fankulturen dyrker de sublime objekter. Elviskulten kan sagtens undvære den jordiske Elvis. Det er den sublime og ophøjede Elvis, som dyrkes. Ofte bliver attraktionen blot større, når kultfiguren dør: Curt Cobain, Hendrix, Elvis..... Og ikonerne? Deres paralleller er naturligvis fanplakaten.

Massens heterogenitet

Og det hele slutter altid med faderen, svarer Deleuze og Guattari Freud ca. 60 år efter.[xix] Freud havde kun øje for massen som strata - kun øje for dens organisering. “Freud forsøgte at tilnærme sig massefænomen-er fra det ubevistes perspektiv, men han så ikke klart, at det ubeviste selv på fundamental vis var en masse. Han var nærsynet og tunghør: Han forvekslede massen med én person. Skitzoer på den anden side har skarpe øjne og ører. De forveksler ikke massens larm og skubben med faderens stemme.”[xx] Freud kunne ikke tænke den udglattede og “desorganiserede” masse: for massen som strøm og bevægelse. Nok tænkte Freud striden mellem træet og rhizomet, men det endte altid med at træet sejrede. Det sociale var for Freud at sidestille med faderen og med loven. Det var noget, som forhindrede bevægelse. Faderen kastrerede individet, og det blev som følge heraf opslugt i massen. Dets søgen efter identitet og frihed ledte det til at sætte begge dele over styr. Hvis vi vil forstå massens “desorganisering”, må vi søge andetsteds - hos Georges Bataille og hos Deleuze og Guattari.

Bataille hævder i sin tekst om fascismens psykologiske struktur, at det sociale udgøres af to momenter: Det har en homogen del og en heterogen del.[xxi] Han -starter med at definere det sociale homogene del som samfundets tilsyneladende fundamentale bestanddel. Homogenitet betyder sammenlignelighed. Denne homogenitets basis var produktionen. Det homogene samfund er et produktivt samfund - et samfund der søger nytte. Disse homogene elementer optræder dog altid i et forhold til samfundets heterogene elementer. De heterogene elementer er dem, der ikke kan assimileres socialt. Igen: Træet mod rhizomet!

Bataille opregner fem områder, der kan definere det sociale heterogene del.[xxii] For det første mana og tabu, eller mere alment forestillingen om det hellige og ophøjede. For det andet er det uproduktive forbrug: det som det homogene samfund forkaster: snavs og utøj, ekskrementer og andre ting, der udsondres af kroppen. For det tredje de elementer, som provokerer stærke affektive reaktioner. For det fjerde kan de heterogene elementer være kendetegnet ved voldsomhed, umådehold, delirium og galskab. Endelig beskriver Bataille det heterogene som det, der er givet ved chokkets kraft.

Bataille beskriver imidlertid også det heterogene med det statsteoretiske begreb "suverænitet". Faderen er suveræn overfor sine børn, hærens overhoved overfor soldaterne, herren overfor slaven, og kongen overfor sine subjekter. Herrens suverænitet består i at herske. Denne hersker kan aldrig blive en del af fællesskabet, da dette kun får væren ved at eksistere for ham. Det vil imidlertid være forkert blot at forklare det heterogene som egenskaber ved objekter - ved faderen, hærføreren, kongen eller herren. Det ville blot være at gentage Freuds analyse. Det heterogene er for Bataille snarere bevægelse - overskridelse. Det heterogene er forbundet med de handlinger, som overskrider samfundets iboende plathed, hvormed de præcis får deres karakter af suveræne handlinger. Det heterogene og det homogene er ikke to typer af socialitet - det er i stedet to aspekter ved enhver socialitet. Vi kan tale om det sociale båndes to sider: Den ene side kan ikke eksistere uden den anden. Ingen suverænitet uden noget at overskride, og ingen samfundsmæssig "plathed" uden et perverst og transgressivt supplement.

Batailles "Den fordømte del"[xxiii] er et helt katalog over disse suveræne handlinger, og lad os her blot begrænse os til at nævne potlach, offer, krig og perversion. I fankulturen finder vi også disse fænomener: Den spontane hoppen, der under en koncert pludselig begynder et sted i hallen, og lynhurtigt spreder sig. Brølet og ederne til en fodboldkamp. Slåskampen bagefter.....

For Deleuze og Guattari er massen først og fremmest en form for desorganisering, en nomadisk "krigsmaskine" defineret ved dens eksterioritet i forhold til staten og samfundet. Ligesom Hobbes viser, at staten definerer sig imod krig (anarki), viser Deleuze og Guattari, at krigsmaskinen (nomadismen, massen) definerer sig mod staten.[xxiv] Krig er, hvad der forhindrer stratificering. Krigen er således ikke nødvendigvis voldelig. Den er flugten fra samfundet. Den er, med skyldig reference til Bataille, en suveræn bevægelse.

Massen skaber gennem krigen en egen territorialitet: Et nomadisk rum defineret af intensiteter, strømme og tilbliven snarere end fikseringer, centre og zoner (organer). Deleuze og Guattaris nomadisme er dog langt fra romantisk. Hvad, flugtlinierne resulterer i, er et åbent spørgsmål. Der er tre muligheder. For det første kan flugtlinierne blive fanget af stratificering og segmentering. Den disorganiserede, udifferencerede masse kan forvandle sig til Freuds organiserede masse. Så snart flugtlinierne standses og kodificeres af en organisation eller institution reterritorialiseres de. Massen bliver til strata: f.eks. til en klasse. For det andet kan flugtlinierne/strømmene blive ved med at udfolde sig og stadigt danne nye forbindelser-. I dette tilfælde forbliver massen masse. Det er i den forstand eller i dette tilfælde, at massen er rhizomatisk - uden et start- eller slutpunkt, altid i midten, som intermezzo, en inter-væren: Massen som bevægelse snarere end som entitet. Men der er også en tredje mulighed, hvor flugtlinierne kan resultere i den totale desorganisation: selvmordet. Det er for eksempel gældende for den fascistiske masse. Til forskel fra totalitarismen (makrofascisme) definerer Deleuze og Guattari mikrofascismen som en intens flugtlinie, der hverken stratificeres eller forbliver et intermezzo: En linie, der tager desorganiseringen ud i ekstreme, hvor vold bliver det eneste mål.

Massen er således kaleidoskopisk og ambivalent. Mens Freud utvetydigt lægger vægten på massens interne differenciering og stratificering, finder vi hos Bataille, Deleuze og Guattari et blik for massens som en suveræn bevægelse. For Freud er massen skåret over samfundets læst. For de tre andre kan massen også opnå en eksterioritet i forhold til samfundet. Imidlertid er det interessant og nødvendigt at spørge, hvad "samfund" betyder i denne sammenhæng. Eller bedre, forudsætter analysen ikke, at socialiteten tager "samfundets" form - at "samfundet" er normen. Massen tænkes som en afvigelse fra det stratificerede samfund. Men hvad nu hvis socialiteten i dag er formet i massens billede? Er massens bevægelse da frigørende - ja er den i det hele taget en suveræn bevægelse, som den Bataille beskrev?

Kritikkens intermezzo

Freud og Bataille skrev begge i og i forhold til det samfund Foucault kaldte "disciplinsamfundet". Disciplinsamfundet byggede på normaliseringen af masserne. I modsætning til de desorganiserede, nomadiske masser krævede disciplinen uafhængige subjekter, som kunne bevæge sig gennem civilsamfundets institutioner: Fængsler, skoler, sygehuse, fabrikker osv. Man havde i disciplinsamfundet rejst en hel skov af træer. Disciplinsamfundets institutioner var klart afgrænsede, og man bevægede sig fra den ene institut til den anden, ofte i denne rækkefølge: Først vuggestue, så skolen, så militærtjeneste, så arbejdsmarkedet, ægteskabet og til sidst plejehjemmet. Denne afgrænsning og indhegning anses af Foucault, og senere af Deleuze, som det vigtigste træk ved det moderne disciplinsamfund.[xxv] I disciplinsamfundet blev magthaverens kamp mod den nomadiske masse ført med institutionel og territorial indhegning som det væsentligste middel til at afrette massen. Foucault skrev, at "en af disciplinens primære formål er at fiksere: det er en antinomadisk teknik".[xxvi] Som konsekvens var både den disciplinerende magt og de disciplinerede subjekter territorielt bundet til hinanden i panoptiske arrangementer, der muliggjorde overvågning og dermed kontrol. Disciplin var normeret i en social relation, som krævede synlig/usynlig sameksistens og engagement af magtspillets vindere og tabere.[xxvii]

Alt dette har ændret sig i dag. Vi lever i postpanoptiske tider og bevæger os gradvist fra disciplinsamfundet til det Deleuze har døbt "kontrolsamfundet". Kontrolsamfundet erstatter fabrikken med "business", skolen med permanent uddannelse, eksaminering med stadig vurdering: "I kontrolsamfundet gør du aldrig noget færdigt - forretning, træning og militærtjeneste sameksisterer som metastaser af én og samme modulation."[xxviii] I kontrast til disciplinsamfundets territoriale indhegninger er kontrolsamfundets sociale rum et udjævnet og udglattet territorium, der er karakteriseret ved øjeblikkelig kommunikation og permanent variation; ved internetagtige, flydende snarere end territorielt centraliserede magtformer. Kontrol opererer ved at abstrahere subjekterne fra deres territoriale kontekst og transformere dem til diskrete strømme. Hvis disciplinens geografi opererede med fastlåste positioner og identiteter, opererer "kontrollen" under hensyn til mobilitet, hastighed og fleksibilitet, anonymitet og tilfældige identiteter.[xxix]

Kontrolsamfundets territorium ligner således et massificeret, nomadisk rum eller rettere, det er et nomadisk rum - et netvæksagtigt territorium uden klare afgrænsninger: Et "massificeret" samfund. Kontrol massificerer samfundet - måske skulle det hedde "kontrolmassen" og ikke kontrolsamfundet. Sammenlignet med de gamle fælleskaber er de nye mere netværksagtigt, og mulighederne for mutation indebærer, at der er flere af dem, og at de socialt og geografisk er mere kaleidoskopiske og fleksible. I dag udgør Maffesolis neostammer et massificeret samfund - et samfund uden organer, et "post-socialt" samfund. Det "solide" samfund er smeltet i neostammer. Hvad er driftkraften i denne dynamik?

Dynamikken er kapitalismens immanens. Kapitalismen strider ikke nødvendigvis mod massens strømmende og deterritorialiserende logik. Den består netop selv hovedsageligt af strømme - først og fremmest kapitalen og arbejdskraftens strømme, og i den kontinuerlige revolution af de produktive relationer, som Marx beskrev. Kapitalismen har i kontrolsamfundet ikke nødvendigvis brug for stratificering og kodificering - for panoptiske teknikker, der kan disciplinere arbejdskraften - hvilket i Deleuze og Guattaris forstand gør kapitalen "skizofren".[xxx]

Set fra massens og individets synsvinkel var disciplinsamfundet præget af en inkompatibilitet mellem kapitalens skizofreni, en "ubegrænset semiosis", på den ene side, og disciplinens

indhegning og fiksering på den anden.[xxxii] En inkompatibilitet, der resulterede i social og psykisk repression, som var fabrikeret for at imødekomme kapitalismens krav.[xxxiii] Mange af de moderne metaforer og begreber, fra Big Brother til ødipuskomplekset, er udviklet for at hjælpe til at beskrive disse lidelser. Pointen er selvfølgelig at spørge til, hvad der sker med repressionen, eller ødipuskomplekset, i massernes tid. "Vi er trætte af træer. Vi burde holde op med at sætte vore lid til træer, rødder og rodtrævl. De får os til at lide for meget", skriver Deleuze og Guattari.[xxxiiii] Træer for os til at lide! Hvad gør rhizomer?

Disciplinsamfundets byrder var kulturens byrder - den strateficerende og kastrerende socialitets byrder.[xxxv] Subjektet led under begrænsningerne i dets frihed. Kontrolsamfundets byrder er snarere de modsatte: At der er alt for megen frihed, og intet at bruge den til. Ubahaget udspringer af behovet for at træffe valg og beslutninger uden at have noget solidt fundament at basere disse på.[xxxvi] Mere frihed, men mindre sikkerhed.[xxxvii] Vi kunne også her tale om den postmoderne individualitets antinomi. Fordringen om at være sig selv og om at realisere sin inderste væren, resulterer i det modsatte: i følelsen af isolation og i alle handlingers inautenticitet.[xxxviii]

"Kort fortalt, ekstrem individualisering slår om i sin modsætning, hvilket resulterer i den ultimative identitetskrisen: subjekter oplever sig selv som radikalt usikre, uden nogen passende "grimasse". De skifter fra en maske til en anden, da det, som er bag masken er det ultimative intet: et skræmmende intet som de desperat søger at fylde ud gennem tvangsmæssige handlinger eller ved at skifte til stadigt mere ideosynkratiske hobbier eller måde at klæde sig på for på den måde at accentuere deres individuelle identitet." [xxxix]

Forsøgene på at finde en vej ud af denne identitetskrisen er mangfoldige. Vi har imidlertid hævdet ét: De tager massens form. Massen er det, som kommer efter Ødipus' fald. Masserne værger sig imod effekterne af kapitalens deterritorialisering. De bryder sig ikke om deres "frihed", og de prøver derfor at rejse nye træer, hvor de gamle blev hugget ned. Lad os sluttelig give to eksempler på neomassernes totemer: To imaginære forsøg på at installere en fader.

Hvordan forstår vi fænomener som piercing og tatovering, hvis ikke som postmoderne initiationsritualer? De markerer indgangen til et "fællesskab", men samtidig mere end det. De er et forsøg på selv at indskrive kastrationen på kroppen. I deterritorialiseringens ørken, hvor ingen grænser eksisterer og hvor intet derfor hæmmer bevægelse,[xl] bliver den eneste hændelse, som føles autentisk, inskriptionen af kastrationen på kroppen. Dette tegn er endegyldigt og hinsides enhver nytte. Den bevidste imitering af tribalistiske riter er dog alt andet en førmoderne. Den markerer ikke indgangen til et fællesskab (til et samfund), som stammernes initiationsriter gjorde. Snarere markeres modsat en afstandtagen fra det samfundsmæssige.[xli] Disse tegn på kroppen er forsøg på at vise, at jeg eksisterer. De postmoderne initiationsritualer markerer indgangen til en socialitet hinsides Ødipus. Man kunne også i forlængelse heraf nævne en række andre fænomener f.eks. actionsport, hvor man desperat forsøger at opsøge de hændelser, hvor man virkelig føler, at man eksisterer. Intet er som frostskeer efter en bjergbestigning. Igen er kroppen omdrejningspunktet. Disse forsøg på en suveræn bevægelse, bliver dog hurtig komificeret. De transformeres til mode og til produkter - til livspolitikens værktøjer. Massens flugtlinjer lod sig stratificere og kapitalisere. Det emancipatoriske potentiale er til at overse.

For det andet kan vi nævne de etniske gruppers hærgen. Eksempler er der nok af. Her finder vi i ødipus' sted en fader, som kommanderer nydelse og excess. Hvor Ødipus bud var forbudet, er denne nye faders imperativ: nyd! Her bruges kniven ikke til at indskrive kastrationen på egen krop, men til at ombringe den anden. Alt det, som forhindrer nydelsen, fjernes med største brutalitet. Også her forsøger man desperat at udføre en handling, der viser, at man eksisterer. Den xenofobiske selvhævdelse bliver det, der konstituerer et "helle" i globaliseringens stømme af tegn og varer. De etniske grupper forstår deres væren som oprindelig: som primordial tribalisme. Etnicitet er en stammeidentitet. Men også her fejler masserne. De resulterer i dødslinjer, snarere end i genuint kritiske og suveræne bevægelser.

Vi befinder os i stømmene og massernes tid: i den globale, massificerede og skizofrene kapitalisme tid. Eller mere populært: Vi befinder os i globaliseringens tid, hvor alting er i

bevægelse: "Alt fast og solidt fordufter, alt helligt bliver klædt af", skrev Marx, og det holder stadigvæk[xli] I denne stømmenes tid er der dog ét, vi må insistere på: Diagnostisk kritik. Her må vi stå fast. Urokkeligt fast! Lad os insistere på kritikens *intermezzo*.

-
- [i]. Deleuze, G. & Guattari, F. (1987) *A Thousand Plateaus. Capitalism and Schizophrenia II*. Minneapolis & London: University of Minnesota Press, s. 359.
- [ii]. Canetti, E. (1996) *Masse og magt*, bd. 1, p. 36.
- [iii]. Se Rifkin, J. (2000) *The Age of Access. How to Shift from Ownership to Access is Transforming Capitalism*. London: Penguin; Bauman, Z. (1998) *Globalization. The Human Consequences*. New York: Columbia University Press; Castells, M. (1996) *The Information Age. Volume I: The Rise of Network Society*. Oxford: Blackwell.
- [iv]. Maffesoli, M. (1996) *The Time of the Tribes. The Decline of Individualism in Mass Society*. London: Sage, s. 64.
- [v]. Maffesoli 1996.
- [vi]. Canetti, 1996: 31.
- [vii]. Bauman, Z. (1998) *Globalization. The Human Consequences*. New York: Columbia University Press, s. 52.
- [viii]. Deleuze & Guattari, 1987: 149-166.
- [ix]. Canetti, 1996: 31.
- [x]. Canetti, 1996: 65-68, 86-94.
- [xi]. Deleuze & Guattari, 1987: 277.
- [xii]. Se Ibid, 3-25. Rhizom er planter, som formerer sig gennem et centerløst rodnet. Dens modsætning er pæleroden eller træet.
- [xiii]. Deleuze & Guattari 1987: 213.
- [xiv]. Freud, S. (1976) "Massepsykologi og jeg-analyse" i *Metapsykologi II*, København: Hans Reitzel, s 77-152.
- [xv]. Ibid, 104.
- [xvi]. Ibid, 120, oversættelse korrigeret: "ego-ideal" i stedet for "jeg-ideal".
- [xvii]. Kantorowicz, E. H: *The King's two Bodies. A Study in Mediaeval Political Theology*, Princeton: Princeton University Press, 1957.
- [xviii]. For kongedømmet som evigt, se ibid, 314-450.
- [xix]. Deleuze & Guattari, 1987, s. 37- 38.
- [xx]. Ibid, 29-30. "Daddy" i original.
- [xxi]. Bataille, G. (1994) "Fascismens psykologiske struktur" i R. Rasmussen & A. Sørensen (red.) *Excesser - af og om Georges Bataille*, Århus: Modtryk.
- [xxii]. Bataille, 1994: 13-15.
- [xxiii]. Bataille, G. (1991) *The Accursed Share. Volume I*, New York: Zone Books; Bataille, G. (1988) *The Accursed Share. Volume II & III*, New York: Zone Books.
- [xxiv]. Deleuze & Guattari 1987: 357.
- [xxv]. Deleuze, G. (1995) *Negotiations*, New York: Columbia University Press, s. 177-182.
- [xxvi]. Foucault, M. (1991) *Discipline and Punish*. London: Penguin, s. 218.
- [xxvii]. Bauman, Z. (2000) *Liquid Modernity*. London: Polity, s. 10-11.
- [xxviii]. Deleuze 1995: 179.
- [xxix]. Hardt, M (1998) "The Withering Civil Society". In Kaufman, E & Kevin J (Eds) *Deleuze and Guattari. New Mappings in Politics, Philosophy, and Culture*. Minneapolis: University of Minnesota Press, p. 35.

- [xxx]. Deleuze 1995: 181.
- [xxxi]. Holland, E. (1999) *Deleuze and Guattari's Anti-Oedipus*. London: Routledge, s. 2.
- [xxxii]. Deleuze, G & Guattari, F (1977) *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis: University of Minnesota Press, s. 101; Holland 1999: 56.
- [xxxiii]. Deleuze & Guattari, 1987: 15.
- [xxxiv]. Ingen steder bedre beskrevet en hos Freud: Freud, S (1999) *Kulturens byrde*, København: Hans Reitzel.
- [xxxv]. Diken, B. & Laustsen, C. B. (2000) "Risikosamfundets byrder" i *Dansk Pædagogisk Tidsskrift*, nr. 3, s. 50-61.
- [xxxvi]. Bauman, Z. (1997) *Postmodernity and Its Discontents*, Cambridge: Polity Press, s. 124.
- [xxxvii]. Zizek, S (2000) *The Fragile Absolute - or , why is the christian legacy worth fighting for?*, London: Verso, s. 22-23.
- [xxxviii]. Zizek. S. (2000) *The Ticklish Subject - - the absent centre of political ontology*, London: Verso, s. 373.
- [xxxix]. Baudrillard, J. (1988) *America*, London: Verso.
- [xl]. Zizek, 2000: 372.
- [xli]. Marx. K & Engels, F. (1976) "Det kommunistiske partis manifest" i Karl Marx & Frederich Engels. *Udvalgte skrifter i to bind*, København: Forlaget Tiden, s. 30.